

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 3 . Sayı 6. Güz 2007

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yahudi Azınlığın Faaliyetleri ve Hükûmet Siyasetleri

Ali DİKİCİ

Şanlıurfa

DİKİCİ, Ali, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yahudi Azınlığın Faaliyetleri ve Hükûmet Siyasetleri. *CTAD* Yıl 3, Sayı 6 (Güz 2007), 65-89.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemesine karşın, savaş yılları hem iç hem dış politikada sancılı günlerin yaşandığı, ülkenin iç güvenliğinin ve güvenlik görevlilerinin son derece etkilendiği bir dönem olmuştur. Yöneticilerin iç güvenliği sarsacak durumlara gücünü sarf etmeme, mevcut enerjisini dış savunmaya yönlendirme düşüncesi, iç güvenliği sarsabilecek en ufak hareketlenmeye bile sert tepki vermesine yol açmıştır. Bu genel çerçeve içerisinde Türkiye'de yaşayan Yahudi azınlığın faaliyetleri ve Nazi propagandasının bunlar üzerindeki etkileri, güvenlik güçlerinin sürekli takip ettiği konular olmuştur. Bu makalede, II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de yaşayan Yahudi azınlığın faaliyetleri ve dâhil olduğu olaylar, Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinden alınan bilgiler çerçevesinde incelenmeye ve olaylar 'polis ve güvenlik' boyutuyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Azınlıklar, Yahudi Azınlık, Türk Emniyeti, Varlık Vergisi.

DİKİCİ, Ali, Activities of Turkish Jewish Minority during the 2nd World War and Turkish Government's Policies, *CTAD* Year 3, Number 6 (Fall 2007), 65-89.

Although Turkey did not participate in the World War II, the country faced many challenges to its domestic and foreign policies which included homeland security and law enforcement officers. Therefore, authorities dealt with minor domestic incidents in order not to use resources that could be required for a possible war and defense and strictly applied the rules and regulations as to security. Within the framework of this general composition, the activities of the Jewish community in Turkey, the incidents they involved in and the influence of Nazi propaganda on them were pursued by law enforcement officers very closely. So, this article concentrates on the activities and the incidents relating the Jewish minority people in Turkey during the World War II and also briefly on pre-war period. In doing so, many documents from the Turkish National Police archives were employed and the events were explored from "police and security" point of views.

Key Words: The Second World War, Minorities, Jewish Minority in Turkey, Turkish Security Forces, Capital Tax.

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarından İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede iç güvenlikle ilgili olaylar sürekli olarak gündemi meşgul etmiştir. Çoğunlukla devrimlere tepki gösteren kesimlerin sebep olduğu olaylar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında aynı yoğunlukta devam etmemesine karşın yine de bir süreklilik içerisinde emniyet birimlerini oldukça meşgul etmiştir. Bu tepkisel olayların yanı sıra bu dönemde özellikle savaşın getirdiği bir olgu olarak azınlıklarla ilgili yaşanan olaylarda bir artış gözlenmiş ve azınlıklar güvenlik güçlerinin daha fazla uğraş alanına girmiştir. Azınlıklarla ilgili yaşanan olayların yoğunluğu, savaşın seyrine göre şekillense de bu olayların izini İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemlere kadar sürmek mümkündür.

Özellikle, Almanya'daki Nazi iktidarının da etkisiyle Türkiye'deki Yahudi azınlıkla ilgili yaşanan olaylarda göze çarpan bir artış olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bu olaylara, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları, 1927'de Elza Niyego cinayeti nedeniyle meydana gelen olaylar.¹ Nazi baskısından kaçan Yahudi asıllı Alman bilim adamlarının Türkiye'ye sığınmaları,² 1934 yılında Trakya'daki Yahudi yerleşim merkezlerinin yağmalanması³ örnek olarak verilebilir.

¹ 1927 yılında Elza Niyego adındaki bir Yahudi genç kızın, II.Abdülhamid'in paşalarından birinin oğlu olan 42 yaşındaki Osman Ratıp bey tarafından bıçaklanarak öldürülmesi üzerine, Yahudi cemaati çok sert tepki göstermiş ve 15 bin kişinin katıldığı bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Tören sonrasında atılan sloganlardan dolayı 10 Yahudi vatandaş hakkında Türklüğü tahkir davası açılmış ve bunlardan dördü bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 109-131.

² Almanya'da 1932 sonbaharında yapılan genel seçimlerde Nazilerin iktidar olmalarından sonra Yahudi karşıtı hareketler ve baskılar arttı ve çok sayıda Yahudi Almanya'yı terk etti. Türkiye, Almanya'nın önde gelen profesörleri, doktorları, hukukçuları, sanatçıları, laboratuvar görevlileri ve diğer Yahudilerden oluşan bu mültecilere kapılarını açtı. Bu kişiler Naziler tarafından işlerinden atılmalarından sonra Türkiye'ye davet edildiler ve altı ay içinde önemli görevlere getirildiler. İstanbul ve Ankara'daki fakültelere yerleştirilen bu profesörler daha sonra Türk üniversite sisteminin gelişmesine büyük katkılarda bulundular. Böylece, 1933-1945 yılları arasında, İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde, Profesör, doçent, asistan, bilimsel yardımcı personel olarak, toplam 139 Alman ve Avusturyalı mülteci akademisyen görev yaptı. Bkz. A. Hilmi Hacıoğlu, "Alman Hocaların Türkiye Macerası", *Popüler Tarih*, Sayı 8, Ocak 2001, s. 77.

³ 1930'lu yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde yer alan Yahudi karşıtı yayınların da etkisiyle, 3 Temmuz 1934 tarihinde Trakya'nın bazı şehir ve kasabalarında Yahudilere yönelik saldırılar başladı. Çanakkale, Kırklareli, Edirne, Uzunköprü, Babaeski gibi yerleşim yerlerinde Yahudi ev ve

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla hem Türkiye dışında yaşayan Yahudilerin hem de Türkiye'de yaşayan 'azınlık' Yahudilerin dahil olduğu olaylar büyük bir ivme kazanmıştır. Nazi baskısından kaçan Yahudi göçmenleri taşıyan birçok yabancı bandıralı geminin Türk karasularında yaşadığı olaylar,⁴ birinci grup olayların en göze çarpan örneğidir. İkinci grup olaylara örnek olarak ise, yirmi kur'a ihtiyatların silâh altına alınmaları, azınlıkların karıştığı asayiş, casusluk ve siyasi olaylar, Yahudileri Türkçe konuşmaya zorlayan uygulamalar, Varlık Vergisi uygulaması verilebilir. Türkiye'de yaşayan azınlıkların savaş süresince yaşadığı olayları konu alan birçok makale bulunmasına karşın, eldeki çalışma bu olaylara dair özellikle dönemin iç güvenliği cephesini gösteren Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden belgelere dayanmaktadır.

Bu makalenin amacı İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal faaliyetler içerisinde önemli bir yer tutan azınlık olgusunu ve özellikle Yahudi azınlığın yaşadığı olayların iç güvenliği nasıl etkilediğini, güvenlik güçlerinin bu olaylar karşısındaki tavrını ve mücadelesini irdelemektir.

dükânlarına karşı saldırılar düzenlendi. Olaylarda bir jandarma öldü, bir Yahudi yaralandı ve bazı tecavüz olayları yaşandı. Hükümet bölgede sıkıyönetim ilân etti ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Edirne'ye gitti. Bazı tutuklamalar oldu, olaylarla ilgili soruşturma başlatıldı. Yahudilerin evleri ve işyerlerine dönük "vandalizm" başladı. Saldırıların sonucunda bölgede yaşayan 13 bin Yahudiden 10 bini İstanbul'a kaçmaya başladı. Bkz. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 172.

⁴ İkinci Dünya Savaşının başladığı Eylül 1939 ile sona erdiği Mayıs 1945 tarihleri arasında Boğazlardan geçmek üzere Romanya ve Bulgaristan'dan Yahudi mülteci taşıyan toplam 32 gemi denize açılmıştır. Bkz. Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust: Illegal Immigration to the Land of Israel 1939-1944*, Oxford, Oxford University Press, 1990, ss. 324-326. Bunlardan bir kısmı Filistin kıyılarına ulaşmış, bir kısmı yolcularını İstanbul'a kadar getirerek, oradan sonrasını başka nakil vasıtaları ile tamamlamışlar ve bir diğer kısmı da batmış veya batırılmıştır. 20 Şubat 1941'de Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararnameyle, Türkiye'den ayrıldıktan sonra başka ülkelere giriş vizesi bulunan Yahudi mültecilere transit vizesi verilmesi kararlaştırıldı. Bütün baskı ve tehlikelere karşı Türk hükümeti, hem Avrupa'nın çeşitli bölgelerine kaçan ve perişan bir hâldeki Yahudilere yiyecek ve giyecek ulaştırılması için gerekli kolaylığı sağladı, hem de Musevilere yardım etmek isteyen tüm kuruluşlar için önemli bir üs görevi gördü. Bu çerçevede, 1943 sonunda Türkiye'den sağlanan 250 ton yiyecek, Kızılhaç aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı. Ancak savaş boyunca Türk hükümetleri Türkiye'ye gelen Yahudi mültecilerin ülke sınırlarına girmesine izin vermedi, gemilerin belli bir süre konakladıktan sonra yollarına devam etmesini sağladı. Türk limanlarında bir süre geçici olarak ağırlandıktan sonra, Kıbrıs ya da Filistin'e göç ettiler. Bu gemilerin İstanbul'da beklemeleri veya yolcularıyla birlikte batması, ya da batırılması, o dönem basında yer almış, güvenlik birimlerini ve kamuoyunu uzun süre meşgul etmiş, İkinci Dünya Savaşı yıllarının trajik olayları arasında yerini almıştır. Bunlardan ilki Aralık 1940'ta Marmara Denizi'nde Silivri önlerinde fırtınaya tutularak batan Salvador, diğeri ise 1942 yılında İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz açıklarına çekilerek kaderine terk edilen ve ardından bir Rus denizaltı tarafından batırılan Struma'dır. Bkz. Esra Danacıoğlu, "Unutulmuş Bir Trajedi: Karadeniz'de Batırılan Mefkure-I", *Toplumsal Tarih*, Sayı 44, Ağustos 1997, s. 6.

Türkçe Konuşurma Kampanyaları

Cumhuriyet'le birlikte oluşturulmaya başlanan ulus-devlet inşası çerçevesinde yapılan anayasalarda, "dil, din, ırk farkı"nın ortadan kalktığı ve herkesin eşit olduğu kabul edildiği açıkça ifade edildi. Türkçe konuşma meselesi temel hedeflerden birisi hâline geldi. Türk toplumunun çağdaşlaşması, yeni bir tarih bilinciyle başlatılmıştı ve bu yeni bilinç ise, yeni bir dilde yansıtılmalıydı.⁵ Bu çalışmaların amacı, dilin millileştirilmesi ve bu yolla ulus inşasının hızlanmasıydı. Bu çerçevede ilköğretimde Türkçe eğitimin zorunlu kılınması ve 1923'te Maarif Vekâleti'nce bütün azınlık okullarında, haftada en az beş saat Türkçe dil dersleri olmasını zorunlu kılınması gibi somut adımlar atıldı. 1924 Anayasası'nın 2. maddesi Türkçeyi devletin resmî dili olarak benimsemekle yetinmemiş, Türkçe okuyup yazmayı bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyeceklerini de öngörmekteydi. Bu süreçte Türkçe konuşmayan azınlıklarla ilgili çok yoğun tartışmalar yaşandı, Türkçe konuşmayanlara yönelik yaptırım ve ceza getirilmesi önerildi. Türkiye'de yaşayan özellikle yaşlı Yahudilerin Türkçe yerine İspanyolca (Ladino) ve burjuva-aydın kesimin ise Fransızca konuşması kamuoyunda rahatsızlık oluşturuyordu. Türk kamuoyunda "nankör Yahudiler, 500 senedir memleketimizde yaşıyorlar ama kendilerini kovan İspanyolların dilini konuşuyorlar. Zenginleri de Türkçe yerine Fransızca öğreniyor"⁶ yorumları yapıyordu.

1928 Harf devrimi ile başlatılan ulusal dil için seferberliğin de çerçevesinde Müslim-gayrimüslim tüm vatandaşların 'umum mahallerde' kendi dillerini konuşmasını önlemek amacıyla, vapurlara, tramvaylara, camekânlara 'Vatandaş Türkçe Konuş!' yazılı pankartlar asıldı. Dar'ül-fünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin başlattığı bu kampanyada birçok yetkili ve devlet adamı herkesin Türkçe konuşması gerektiği yönünde demeçler veriyordu. Bundan sonra, sokakta, ulaşım araçlarında Türkçe konuşmayanlarla sürtüşmelerin yaşandığı, İzmir'de Yahudilerin Türkçe konuşacaklarına dair taahhütnâmeler imzaladıkları, bazı belediyelerin Türkçe konuşmayanlara para cezası kestiği, gazetelerin Türkçe konuşmayanları dışlayıcı yayınlar yaptığı bir süreç başladı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi, özellikle 1937'den itibaren, basın-yayın yoluyla yürütülen Alman-Nazi propagandasının da etkisiyle Türk kamuoyunda Yahudi aleyhtarlığı artmaya başladı. Bütün bu propagandaların etkisiyle uzun yıllardır

⁵ Akşit Göktürk, "Çağdaş Uygarlığın Türkçesi", *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Topluçalışım, 17-18 Ocak 1981 Bildiriler-Toplu görüşmeler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, ss. 44-45.

⁶ "Rıfat N. Bali-Ahmet Eken-Ümit Bayazoğlu Söyleşisi", *Roll Dergisi*, Eylül-Ekim 2000.

sürdürülen “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının tekrar ivme kazandığı görülmektedir. Örneğin, 25 Eylül 1938 tarihinde saat 3.45’de polis tarafından Edirne’de Yahşifakih mahallesinde bulunan Trakya Talebe Yurdu binası önündeki bir ağaca “Vatandaş Türkçe konuşmağa mecbur edilebilirsiniz” şeklinde el yazısı ile yazılmış ve mukavva üzerine yapıştırılmış bir yazı bulunmuştur.⁷ Yetkililer bu olayı ciddiyle ele almış ve konu hakkında Millî Emniyet Hizmetleri Reisliği, Dâhiliye Vekâleti ve Edirne Valiliği arasında yoğun yazışmalar yapılmıştır. Benzer şekilde, yine Edirne’de 16/17 Eylül 1938 gecesi saat 23.00’da, Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde “Türkçe konuşmakla Türklüğü benimse”, “vatandaş evde ve her yerde çocuklarınız dahi Türkçe konuşmak mecburiyetindedir” şeklinde adi ve küçük kâğıtla üzerine daktilo ile yazılmış 250 kadar yazı, yerlere atılmış vaziyette bulunarak polis tarafından toplatılmıştır.⁸ Yine İzmir Valiliği’nden İçişleri Bakanlığı’na gönderilen bir yazıda “İzmir’de Göztepe’deki Amerikan Kolejinde Türk kızlarının Yahudi kızlara selam vermemek için ittifak ettiklerini, çünkü Yahudi kızlarının “siz 29. Teşrinievvelde Cumhuriyet Bayramı yerine, Atatürk’ün cenaze merasimi yapacaksınız” dediklerini⁹ haber vermektedir. Ancak daha sonra bu haberin asılsız olduğu bildirilmiştir.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan bu olaylar, savaşın başlamasıyla birlikte artarak devam etmiştir. 1939 yılı içerisinde de özellikle Edirne ve Kırklareli’nde çeşitli kereler Yahudileri Türkçe konuşmaya ve vatandaşları bunlarla alışveriş yapmamaya davet eden bildirimler atılmıştır. Örneğin Kırklareli’nde 2-3 Aralık 1939 gecesi sabah saat 7 sıralarında, turşuculuk yapan Yahudi Nesimoğlu Mardo’nun dükkânının civarına “Hey Türk kardeş, Yahudilerden alışveriş etme” ibaresi bulunan bir kâğıt yapıştırılmış olduğu görülmüş ve şehir içerisindeki araştırmada aynı kâğıttan iki tane daha bulunarak soruşturma başlatılmıştır.¹¹ Polisin yaptığı tahkikat sonucu bu kâğıtların Cumhuriyet caddesinde bezzazlık yapan Salih Dalca ile Terziler caddesinde terzilik yapan Vehbi Alagünelli tarafından yazılarak asıldığı anlaşılarak, bu

⁷ *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivleri* [EGMA, Ankara], D[osya].12521-5, K[arteks]. 16790; Edirne Valisi Niyazi Mergen imzasıyla Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 26.9.1938 tarih ve Em. 2355 sayılı yazı.

⁸ *EGMA*. D.12521-5, K.16790; Edirne Valiliği’nden Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 18.9.1938 tarih ve Em.2273 sayılı yazı.

⁹ *EGMA*. D.12521-6, K.18750; İzmir Valisi Fazlı Güleç imzasıyla Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 23.10.1938 tarih ve Em.1/1945 sayılı yazı.

¹⁰ *EGMA*. D.12521-6, K.18750; 28.10.1938 tarih ve Em.945/1 sayılı yazı.

¹¹ *EGMA*. D.12521-5, K.16790; Kırklareli Valisi İhsan Aksoy imzası ile Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 3.12.1939 tarih ve S.K. 320 sayılı bir yazı.

şahıslar mahkemeye verilmiştir.¹² Ancak bunun siyasi olmaktan çok ticari rekabet endişesiyle yapıldığı anlaşılabilir olarak sanıklar “belediye evamir ve tebligatı hilâfına kâğıt yapıştırdıklarından Belediye Encümeni’nin 1608 sayılı kanun mucibince 14.3.1940 tarih ve 146 sayılı kararı ile altışar lira para cezası ile tecziye edilmiştir.”¹³ Benzer şekilde Edirne’de polis, 20 Nisan 1940 gecesi saat 23 sıralarında Yahudi mahallelerinde duvarlara yapıştırılmış olarak el yazısı ile yazılmış “Yurttaş Türkçe konuş” başlıklı 7 kadar kâğıt bulmuştur.¹⁴

Yaşanan bu gibi hadiseler, Yahudi azınlığın ileri gelenlerini endişelendirmiş ve kendi aralarında bazı kararlar almaya yöneltmiştir. Dâhiliye Vekâleti, 1938’de illere gönderdiği muhtelif yazılarda Edirne’deki Yahudilerin ileri gelenlerinin aralarında bir toplantı yaparak, Edirne’de göze batacak bir şekildeki Yahudi çokluğunun dağıtılması ve Yahudileri yurdun Yahudisi az olan yerlerine nakil sureti ile hem kesafetin azalmasını, hem de teşkilâtlarının yayılmasına karar verdikleri iddiasının araştırılmasını istemiştir. Bu karardan sonra Edirne’den ayrıldıkları ileri sürülen Salomon Gabay ve Jak Halio (Banker Hafo) adlı Yahudilerle ilgili tüm illere yazışma yapılmış, ancak bu şahıslara rastlanılmamıştır.¹⁵ Bununla birlikte, 1938 yılı içerisinde yaklaşık 30 Yahudi ailesinin Edirne’den başka illere göç ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Polisin duyularına göre Yahudi cemaatinin önde gelen dinî liderleri de cemaatlerine buldukları ortama uyum göstermelerini tavsiye etmektedirler. “Yahudilerin hamursuz bayramları münasebetiyle yaptıkları dinî merasim esnasında, İtalyan sinagogundan haham Rafael Saban, Yahudice söylediği bir demeçte Yahudilerin yaşadıkları memleketlerin kanunlarına itaat etmelerini, Türkçe konuşmalarını ve iktisada son derece riayetkâr olmalarını tavsiye” etmiştir.¹⁷

Yahudilerin aldıkları tedbirler buldukları yerden göç etmekle sınırlı kalmamıştır. *Akbaba* dergisinde çıkan bir yazıda “her şeyimizi çalan Yahudilerin

¹² *EGMA*. D.12521-5, K.16790; Kırklareli Valiliği’nce Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 16.1.1940 tarih ve S.K.91 sayılı yazı.

¹³ *EGMA*. D.12521-5, K.16790; Kırklareli Valiliği’nce Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 19.3.1940 tarih ve S.K.495 sayılı yazı.

¹⁴ *EGMA*. D.12521-5, K.16790; Edirne Valisi Ferit Nomer imzasıyla Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 25.4.1940 tarih ve 1029 sayılı yazı.

¹⁵ *EGMA*. D.12521-10, K.21423; Emniyet Umum Müdürlüğü’nün 28.11.1938 tarih ve Ş.4.60384 sayılı yazısı.

¹⁶ *EGMA*. D.12521-10, K.21423; Trakya Umumi Müfettişinin Dahiliye Vekâletine yazdığı 23.1.1939 ve 3144 sayılı yazıda göç eden ailelerin listesi verilmektedir.

¹⁷ *EGMA*. D.12521-9, K.21385; İstanbul Valisi Raşit Demirtaş imzası ile Dahiliye Vekâleti’ne gönderilen 15.4.1942 tarih 15448 sayılı yazı.

şimdi de isimlerimizi çaldıkları, Salamonların Süleyman; Abrahamların İbrahim; Yaseflerin Yusuf olduğu”¹⁸ belirtilmektedir. Bu haber resmî makamlarca da doğrulanmıştır. “Muhtelif Türk ve ecnebi müesseselerde tezgâhtar, kâtip, kasiyer olarak çalışan birçok Türk Yahudilerinin nüfus cüzdanlarında esas Yahudi isimleri yazılı olduğu halde kendilerine İslâm isimleri ile tanıtmakta oldukları ve bilhassa istihdam edildikleri müesseseler tarafından bu surette ranınmaları arzu ve talep edildiği, yaptırılan tetkikattan anlaşılmıştır.”¹⁹ Ancak isim değiştirenler sadece ticaretle uğraşanlar değildir. Bu şahıslar Bakanlıklar bünyesinde de kendilerini saklamak uğraşı içerisinde. Böylece “isim değiştiren şahıslar başta Millî Müdafaa Vekâleri olmak üzere çeşitli vekâletlerde boy göstermektedir.”²⁰

Türk Hükûmetlerinin Yahudi Azınlığa Yönelik Politika Değişiklikleri ve Basının Tavrı

Nazi baskısından kaçan Yahudilerin Almanya'dan Türkiye'ye kaçıışı İkinci Dünya Savaşı yıllarında artarak devam etti. Bu mülteciler geldikçe, Nazi propagandasının yoğunluğu da arttı. Türkiye, Türk Yahudilerinin sınır dışı edilmeleri ve Almanya'daki ölüm kamplarına gönderilmeleri için büyük bir Nazi baskısına maruz kaldı. Birçok Avrupa ülkesinde yaşanan Yahudi aleyhtarlığına karşın Türkiye bu baskılara karşı direniyordu.²¹ Ancak, tarafsız kalma çabası

¹⁸ Yusuf Ziya Ortaç, “Hırsız Var”, *Akbaba*, 7 II. Teşrin 1940.

¹⁹ EGM-A. D.12521-15, K.43567, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan imzası ile Dahiliye Vekâleti'ne yazılan 25.4.1940 tarih ve 5239/10881 sayılı bir yazı.

²⁰ EGM-A. D.12521-15, K.43567; Vali Tandoğan imzası ile 16.10.1940 tarih ve Emn. Ş.1.12324 sayı ile Dâhiliye Vekâleti'ne yazılan yazı, Bu yazıda özellikle “bir takım gayritürk müessese sahiplerinin alışverişte Türk müşterilerinin milli hislerinden de istifade etmek maksadı ile isimlerine benzer Türk isimleri ile anıldıklarını” belirtilip, bunların esas isimleri ile kullandıkları adları ve çalıştıkları yerleri gösterir liste yazının ekinde gönderilmiştir.

²¹ 1880 doğumlu ve Yahudi asıllı bir polis müdürü olan Samuel İzisel, 1909 yılından itibaren intisap ettiği polislik mesleğinde çok önemli ve başarılı çalışmalar yapmıştır. Yahudi aleyhtarlığı ve Nazi propagandasına rağmen savaş süresince görevine devam etmesi ve hatta savaşın son yılında emeklilik süresinin dolmasına rağmen görev süresinin Bakanlar Kurulu tarafından uzatılması bu konuda bir ilginç örnek teşkil etmektedir. Bkz. Eyüp Şahin, *Türk Polis Teşkilatının Sanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet Giden Yolda İz Birakan Polisler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları No: 371, Ankara, 2004, ss. 359-364. Naziler tarafından Yahudilere yönelik yürütülen baskılara karşı Türkiye'nin gösterdiği insani davranışın bir diğer örneğini de yurtdışında görev yapan Türk Büyükelçilik görevlileri sergilemişlerdir. Türk diplomatları olağanüstü bir gayret göstererek görev yaptıkları Nazi işgali altındaki ülkelerde yaşamakta olan yüzlerce Türk Yahudisini, Nazi mezaliminden ve “yok etme kampları”ndan kurtarmayı başardılar. Behiç Erkin, Selahattin Ülkümen, Necdet Kent, Namık Kemal Yonga, İtkret Şefik Özdoğan bu çabada öne çıkan isimlerdir. Bkz. “Türkiye Yahudileri: 500 yıllık Geçmiş”, *Görüş*, Tüsiad Yayınları, Sayı 56, Eylül-Ekim 2003, s. 21.

gösteren hükûmetin zaman zaman bu niyetine ters uygulamalarda bulunduğu, savaşın gelişiminden tarafsızlığı terk etme yönünde etkilendiği anlar olmuştur.²² Özellikle savaşın başlarında Almanya'nın üstünlüğünün devam ettiği dönemde, Türkiye'de yaşayan azınlıklara yönelik olarak hükûmet tavrı değişikliği göstermiş, Almanya'nın uygulamalarından etkilenmiş ve Almanları da tatmin etmek için bazı tedbirler almıştır. 1939 yılına kadar gayrimüslim azınlıklar hiçbir sorunla karşılaşmadan askere alınırken,²³ savaşın başlamasıyla azınlıkların silahlı askerlik yapmaları yasaklandı. Askeri okullara²⁴ ve polis okullarına²⁵ sadece Türk ırkından olanlar kabul edilmeye başlandı, böylece Yahudilerin girişi sınırlandırıldı. Ancak, 1941 yılının Mayıs ayında "Yirmi Kur'a İhtiyatlar" denilen bir uygulama ile İstanbul ve Trakya'daki 1894 ile 1913 yılları arasında doğan (25-45 yaşları arasındaki) gayrimüslim erkeklerin tümü daha önce askerlik yapmış olsalar da tekrar askere alındılar. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde oluşturulan iş merkezlerine yollanan bu insanlara silah verilmedi ve daha çok havaalanı inşaatı ve yol bakımı işlerinde çalıştırıldılar.²⁶

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine karşın savaşın tarafların, özellikle İngiltere, Almanya, Fransa ve onların destekçisi ülke ajanları, ülkemizde oldukça yoğun faaliyette bulunuyorlardı. Buna karşılık Türk hükûmeti ülkede yaşayan tüm yabancılar üzerinde ciddi kontrol uygulamaya başladı. Bu çerçevede polis, Nazi baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudileri sıkı takip altına aldı. Alman istihbaratı, Türkiye'deki mevcut Alman Yahudilerini, pasaportlarını ellerinden alıp vatandaşlıktan çıkarılma tehdidi ile istifade etti.²⁷ Almanlar bir

²² Alemdar Korkmaz, "Anadolu Ajansına Alman Baskısı", *Tarih ve Toplum*, Cilt: VII, Sayı 37, Ocak 1987, s. 52.

²³ Çağatay M. Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2004, s. 136.

²⁴ Mustafa Balcıoğlu, İsrail Kurtcebe, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara, 1991, s. 166. Örneğin Jandarma Gedikli Erbaş Hazırlama Ortaokuluna alınacak öğrencilerde anası, babası Türk ırkından olmak şartı aranıyordu. Bkz. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s. 476. 4 Ocak 1941 tarihinde çıkarılan gözlükçülük hakkındaki kanunda da numaralı gözlük camı satmak ve gözlükçü unvanını almak için Türk olmak şartının getirilmesi ilginç bir ayrıntı olarak karşımıza çıkıyor. Bütün bu uygulamaları artan Alman propagandasının etkisiyle Türkiye'de çoğalan ırkçı düşüncenin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

²⁵ 1937 yılında çıkarılan 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun 28. maddesinde: polis olacaklarda aranan şartların içerisinde Türk olmak da vardır. Alyot, *op.cit.*, s. 721.

²⁶ Rifat N. Bali, "II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar: "Yirmi Kur'a İhtiyatlar" olayı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 179, Kasım 1998, ss. 4-18.

²⁷ EGM-A. D.12521-17, K.4615; Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'nden (MEH/MAH) Emniyet Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 25.4.1940 tarih ve B.I.1008 sayılı yazı. Atatürk, 1925 yılı sonunda, gelişmiş devletlerdeki istihbarat kuruluşlarına benzer, çağdaş bir örgütün kurulması

yandan Yahudi olanları tehdit yoluyla Almanya hesabına casusluk ve propaganda yapmaya zorlarken, diğer taraftan Yahudi ırkından olmayan kendi adamlarını da Yahudi pasaportu vererek Türkiye'ye göndermiştir.²⁸

Bu şekilde casusluk yapmayı kabul eden ve pasaportlarında Yahudi olduklarına dair (J/Juden) işareti bulunan Alman Yahudileri düzenli olarak Alman Sefarethânesine veya konsoloshânelerine bilgi aktarmakta ve onlardan direktif almaktadırlar. Bu nedenle polis, Türkiye'ye gelen yabancıların durum ve temaslarını sıkı bir takip altına almıştır. Örneğin Ankara'da ikamet eden ve pasaportlarındaki (J) işareti bulunan 14 kişi tespit edilerek yaptıkları hareketler sürekli gözlenmiştir.²⁹

Hükûmetin sadece yurt dışından gelen Yahudileri değil Türkiye'deki Yahudileri de takip altında bulundurduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da özellikle Beyoğlu ve civarında mahalle muhtarlarından, bölgede yaşayan azınlıklara ait ev ve işyerlerinin listeleri istenmiştir.³⁰ Benzer şekilde, azınlıkların yabancılarla olan irtibatları yönetim tarafından hoş karşılanmamış ve sürekli olarak polis tarafından takip edilmiştir. Örneğin, İstanbul Hahambaşısının New York Ortodoks Hahamlar İttihadından aldığı bir telgraf üzerine, 14 Mart 1945 günü İzmir, İstanbul ve Edirne'deki Yahudilere talimat vererek oruç tutmalarını, sinagoglarda dinî ayin düzenleyip dua etmelerini, dükkânlarını kapatmalarını sağlamıştır. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı valiliklere bir yazı göndererek, hahambaşısının, hükûmete haber vermeden aldığı bu telgrafla derhal harekete geçmesinin uygun olmadığı belirtilerek uyarılması istenmiştir.³¹ Benzer şekilde polis, casusluk yapmasından şüphe duyulan Yahudi vatandaşları da sürekli gözetim altında tutmuştur. Örneğin Milas'ın İtalyanlar tarafından işgali sırasında

talimatını vermiştir. Bunun üzerine, Avrupa ülkelerinde eğitilen kadroların da katılımıyla, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 6 Ocak 1926 tarihli emri doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk istihbarat kuruluşu olan Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (MEH/MAH) kurulmuştur. Kuruluşuyla başkanlığına Şükrü Ali Ögel'in getirildiği MAH, duyulan ihtiyaçlara bağlı olarak zaman içerisinde birkaç kez küçük yapısal değişiklikler geçirmiş ve 1965 yılına kadar Türkiye'nin istihbarat faaliyetini başarıyla yürütmüştür. Devletin millî güvenlik politikasının hazırlanmasıyla ilgili her konuda istihbaratın tek elde toplanabilmesi amacıyla, 22 Temmuz 1965 tarihinde TBMM tarafından 644 sayılı kanun kabul edilmiş ve bu kanun ile kuruluşun adı Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) olarak değiştirilmiştir.

²⁸ EĞMA. D.12521-17, K.4615 Dahiliye Vekâleti'nce Umum Müfettişliklere ve Valiliklere gönderilen 1.2.1941 tarih ve Em. Um. Md.Ş.B.33553 sayılı yazı.

²⁹ EĞMA. D.12521-17, K.4615; Ankara Valiliği'nin Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği 12.3.1941 tarih ve Ş.B.H.2582 sayılı yazı. Bu cevabî yazıda 14 Yahudinin isimleri de gönderilmiştir.

³⁰ Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

³¹ EĞMA. D.12521-18, Dahiliye Vekâleti'nin 16.3.1945 tarih ve 13550 sayılı ile valiliklere gönderdiği bir yazı.

İtalyan kumandanlarla ilişkiye girerek Türkler aleyhinde propaganda yapmak suçlamasıyla, takibat altına alınan Musevi bir vatandaşa ait dosyada,³² birçok yazışma örneklerine rastlamak mümkündür.

Hükûmetin tarafsızlığını koruma çabalarına karşın artan Nazi baskısı karşısında bu politikasından sapma gösterdiği konulardan bir diğeri de, Anadolu Ajansı'nda çalışan Yahudi kökenli kişilerle ilgili gelişmelerdir. 20 Nisan 1942 günü Meclis'te Anadolu Ajansı'na verilecek ek ödenek konusu görüşülürken söz alan Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, “millî bir müessese olan Anadolu Ajansı'nda aramızda bulunması caiz olmayan düşkün insanlar” olarak tanımladığı “yabancı unsurların, senelerden beri memleketin aleyhinde kullanarak yıpratmak için Levanten efendilerinin uşaklıklarını yaptıklarını, bu insanların asla kabul edilemeyeceğini, bu gibi memlekete muzır insanların devlet bütçesinden verilecek paralarla lüks hayat sürdüremeyeceklerini” söyleyerek, Başbakan'dan bu ajans işini “temizlemesini ve orada temiz insanlar görmek istediğini” söylemiştir.³³ Bu peşin hükümlü düşüncelerin dile getirilmesinde, Struma gemisinin içindeki Yahudi mültecilerle birlikte İstanbul limanından uzaklaştırıldıktan sonra Karadeniz'de batırılması ve Filistin'deki Yahudilerin bunu protesto ettikleri haberlerinin Anadolu Ajansı tarafından verilmesi etkili olmuştur.

Bunun üzerine Başbakan Refik Saydam, “Anadolu Ajansı ıslaha muhtaç olabilir. İçerisinde şu veya bu şekilde bazı insanlar bulunabilir. Bunların kâffesi ıslah olunur”³⁴ demiştir. Saydam 4 Mayıs 1942 tarihinde yayınladığı genelge ile Anadolu Ajansı'nda çalışan Yahudi kökenli 26 kişinin hemen ertesi gün işi bırakmalarını emretmiş ve bunun için bizzat Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemenciğlu'na talimat vermiştir. Böylece, Anadolu Ajansı'nın Ankara ve İstanbul'da çeşitli servislerinde çalışan 13 kişinin görevine son verilmiştir. Ancak, Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu işten çıkarılanların her hizmet yılı için bir maaş tazminat haklarını ödeme kararı almıştır.³⁵ Bu şahısların işten çıkarılma kararı şüphesiz Alman Nazilerini memnun etmiştir. “Alman faşizmi bu gelişmeyi yürüttüğü Yahudi karşıtı propagandanın başarısı olarak görmüş ve bunun sonucunda, düşmanı destekleyen Yahudi elementlerin

³² E.G.M. I. D.11312-12, E.G.M.-I. D. 11312-14, K.511.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, Cilt 24, 20 Nisan 1942, ss. 177-178.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, Cilt 24, 20 Nisan 1942, s. 179.

³⁵ Korkmaz, agm., s. 53.

Anadolu Ajansı'ndan temizlenip, ajans haberlerinin istenilen yöne çekilebileceğini ummuştur.³⁶

Bu arada Türk basınında Yahudileri aşağılayıcı ve buldukları toplumun "kanını emen" insanlar olarak betimleyen yazılar yayınlanmaktadır. 1942 senesi yaz ayları boyunca, İstanbul gazetelerinde Yahudileri genellikle hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vurgunculuk ve ihtikâr filleriyle ilişkilendiren haberler öne çıkmıştır. Birkaç haber başlığı şöyledir: "İki Yahudi çocuğu Hava Kurumu için toplanan rozet paralarını çaldılar.",³⁷ "Bir Yahudi müteahhit hazineyi binlerce lira zarara soktu.",³⁸ "İstifçi iki Yahudi yakalandı."³⁹ Ayrıca azınlıkları aşağılayan birçok karikatür yayınlanmıştır. Bu karikatürlerde Yahudilerin kimi zaman, Eşkenaz Yahudilerine karşı uygulanan Avrupa Yahudi düşmanlığının klasiklerini, hatta Hristiyan şeytan hurafelerini (*kızıl saçlar* gibi), kimi zamansa İstanbul'daki Sefarad Yahudilerini karikatürize eden öğelerle karıştırdığı görülür.⁴⁰ Özellikle Ramiz Gökçe ve Cemal Nadir Güler'in karikatürlerinde Yahudiler; vurguncu ve cimri birer tüccar, paranın dışındaki şeylere duyarız, pis, hırsız, çirkin, ulusal duygular taşımayan, ikiyüzlü, parasal çıkarının olduğu yerde kendi soydaşına bile merhametsizlik etmekten kaçınmayan aşağılık, tehlikeli insanlar olarak resmedilmiştir.⁴¹

Savaş yıllarında polis tarafından takip edilen azınlıklar sadece Yahudiler de değildir. Bu dönemde Ermeniler de yakından takip edilmiş ve özellikle iç güvenliğe yönelik faaliyetleri mercek altına alınmıştır. Örneğin Gaziantep Valiliği'nin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği, bir yazıda, Taşnak Komitesi'na mensup Türkiyeli sekiz Ermeni'nin, 1939 Temmuz ayı içinde suikast için yurda gönderildiği duyumunu aldıkları bildirilmiştir.⁴² Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, Umumî Müfettişlik ve Valiliklere bir yazı göndererek haberin doğruluğunun meydana çıkarılması için derhal incelemelerin başlatılması talimatını vermiştir.⁴³

³⁶ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çev. Arif Gelen, Onur Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 26.

³⁷ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1942.

³⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 1 Eylül 1942.

³⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Eylül 1942.

⁴⁰ Laurent Mallet, "Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948)", *Tarih ve Toplum*, Sayı 34, Ekim 1996, s. 28.

⁴¹ Mallet, agm., ss. 28-29.

⁴² EGM-1. D.12241-15, K.34935; Gaziantep Valiliği'nin Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı 27.7.1939 tarih ve Em.739 sayılı yazı.

⁴³ EGM-1. D.12241-15, K.34935; Dahiliye Vekâleti'nin, Umumi Müfettişlik ve Valiliklere gönderdiği 5.8.1939 tarih ve Ş/I.A.41940 sayılı bir yazı.

Bu tarihten itibaren 1940 yılının başlarına kadar tüm il valiliklerinden gelen yazılarda bahsedilen 8 kişiye ait herhangi bir ize rastlanmadığı belirtilmiştir.⁴⁴

1940 yılında yine Ermenilerin isminin karıştığı bir başka suikast iddiası gündeme gelmiştir. Romanya Ermeni Taşnak Komita'sının reis ve azalarından bazılarının Türkiye'ye gizli olarak gönderildikleri⁴⁵ haberi alınmıştır. Bunun üzerine başlatılan incelemelerde, bu komitacıların Kayseri vilâyetinin Yahyalı Çiftliği'ndeki Ermeni toplantısıyla bir ilişkisinin olabileceği⁴⁶ tespit edilmiştir. Ancak polisin yaptığı araştırma sonucu bu bilginin aslı olmadığı ve bu hadiseyi Milli Emniyet Hizmeti'nin eski ajanlarından M.V. isiminde bir Ermeni'nin tertip ettiği⁴⁷ ortaya çıkmıştır. Buna göre M.V. tekrar hizmete girmek için böyle bir senaryo uydurmuştur. Adı geçen çiftlikteki Ermenilerin, İstanbul'dan gelen bir Ermeni'nin iştiraki ile toplantı yaptıkları ve Ankara'da iki generale ve İnönü'ye suikast yapılacağı ihbarının tamamen uydurma olduğu anlaşılmıştır. Buna göre; Yahyalı çiftliğinde oturan Türk halkından birkaç şahsın, çiftlikteki Ermenileri uzaklaştırmak ve mallarına el koymak için böyle bir haber uydurdıkları anlaşıldığından adliyeye sevk edilmişlerdir.

Ermeni asıllı Doktor H.B., bağımsız bir Ermeni devleti kurulması için yürüttüğü faaliyetler ve şüphe uyandıran ilişkilerinden dolayı, İkinci Dünya Savaşı süresince polisin sıkı takibine alınan başka birisidir.⁴⁸ Benzer şekilde, Edirne'den 1. Şube Müdürlüğü'ne gönderilen müfettiş raporunda, ilde 118 Bulgar, 53 Ermeni ve 2470 Musevi'nin yaşadığı⁴⁹ belirtilmektedir.

1941 yılında Alman ordularının ilerleyişi ve İstanbul'un işgal edilmesi ihtimaline karşı şehrin tahliye edilmesi gündeme gelince, Kazım Karabekir buna karşı çıkarak, İstanbul'dan esas tahliye edilmesi gerekenlerin gayrimüslim azınlıklar olduğunu, muhtemel bir saldırı karşısında bu unsurların İstanbul için tehlike oluşturabileceğini ve İstanbul'da muhtemel işgal kuvvetlerine yardımcı olacaklarını, bu nedenle tahliyenin bu unsurlar için düşünülmesi gerektiğini

⁴⁴ EGMA. D.12241-15, K. 34935.

⁴⁵ EGMA. D.12241-4, K.42163; İstanbul K.V. Tümgeneral Osman Tufan imzalı 2.2.1940 tarih ve 39/17179-100966 sayılı ile Genelkurmay Başkanlığı'na yazılan yazı.

⁴⁶ EGMA. D.12241-4, K.42163; Genelkurmay Başkanlığı'nın Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı 7.2.1940 tarih ve 55.847/418 sayılı tezkere.

⁴⁷ EGMA. D.12241-4, K.42163; Dahiliye Vekâleti'nin Genel Kurmay Başkanlığı'na yazdığı 23.3.1940 tarih ve I.A.12241/4 sayılı cevap yazısı.

⁴⁸ EGMA. D.11311-21.

⁴⁹ EGMA. D.11215-1, K.56857; 12 Mayıs 1945 tarih ve 322 sayılı müfettiş raporu.

söylemiştir.⁵⁰ Nitekim yaklaşan savaş ve işgal tehlikesi karşısında azınlıkların sevinç içerisinde olduğu, özellikle de bazı Ermenilerin evlerine Alman bayrakları asmaya başladıkları duyumunun alındığına dair haberler, bu endişeyi haklı kılar özellik taşımaktadır.⁵¹ Benzer şekilde işgal ihtimali karşısında İzmir'de birçok kişi bankalardan paralarını çekmeye, aralarında Yahudilerin de bulunduğu birçok aile civar vilâyet ve kazalara göç etmeye başlamıştır.⁵²

Ülkemizde bulunan yabancılar da savaşın gidişatına göre tavır almışlardır. İtalyanların cephelerde yenilmeye başlaması ve Mussolini'nin kaybedeceğinin anlaşılması, Türkiye'deki İtalyan asıllıları tedirgin etmiştir. İzmir Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda "İzmir'de ikamet etmekte olan İtalya tebaalılarının son hadiseler dolayısıyla telaşa düşerek, ileride herhangi bir tehlike vukuu ihtimaline karşı şehrimizdeki Banko di Roma ve Komerçiyal bankalarında mevduatı bulunan bazı İtalyan tebaalılarının da bu meyanda mevcut paralarını birer birer çekmekte olduğu haber alınmıştır"⁵³ denilmektedir. Benzer şekilde, Mussolini'nin iktidarı kaybetmesinden önce, Hristiyan azınlıklar kendi aralarında, İstanbul'un serbest liman olacağını, İngilizlerin buraya geleceğini ve o zaman kurtulacaklarını konuşmaktadırlar.⁵⁴ Ancak Mussolini'nin istifa haberi İzmir'de yaşayan İtalyanlar arasında büyük bir teessür ve heyecanla karşılanmıştır.⁵⁵

Savaşın sonlarına doğru ise Almanya'nın birçok cephede savaşı kaybetmeye başlaması İstanbul'da yaşayan Almanları da tedirgin etmiştir. İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir imzasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda "Alman konsoloshânesinde Almanlarla harbe girişileceği konuşulmaya başlamış ve hummalı bir surette memleketlerine avdet hazırlığında buldukları ve bir kısım dosyaları yakmaya başladıklarını haber aldıklarını"⁵⁶ bildirmiştir.

⁵⁰ Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 247-249.

⁵¹ *EGMA*. D.11215-1, K.56857.

⁵² *EGMA*. D.11215-4; İzmir valisi Şefik Refik Soyer, 1941 yılı Ağustos ayı içerisinde değişik tarihlerde Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı yazılar.

⁵³ *EGMA*. D.11215-1, K.56857; İzmir valisi Sabri Öney imzasıyla Dahiliye Vekâletine gönderilen 10.12.1942 tarih ve Y.2568/128614 sayılı yazı.

⁵⁴ *EGMA*. D.11215-1, K.56857; İstanbul valisi Dr. Lütfi Kırdar tarafından Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 28.7.1943 tarih ve 16413/16116 sayılı yazı.

⁵⁵ *EGMA*. D.12432-5. İzmir valisi Sabri Öney imzası ile Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 29.7.1943 tarih ve Y.1402 sayılı yazı.

⁵⁶ *EGMA*. D.11215-1, K. 56857; İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir imzasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 1.8.1944 tarih ve 17419/14140 sayılı bir yazı.

Varlık Vergisi Uygulanması, Çalışma Kampları ve Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ve genellikle savaş ekonomisi, dış politika, azınlık hakları, devletin ulusal burjuvazi yaratma hedefi, Türkleştirme politikası gibi açılardan ele alınan Varlık Vergisi Kanunu'nun, iç güvenliği etkileyen ve kolluk kuvvetlerini uzun süre meşgul eden bir uygulama olarak da ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte daha da ağırlaşan ekonomik şartlar, Varlık Vergisi'nin ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Savaşın ekonomi üzerindeki etkilerinden dolayı kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan ya da yaratılan büyük servet birikimlerine kavuşan savaş zenginlerini vergilendirmek ve böylece haksız kazanç sağlamış olanlardan, servetlerinin hiç olmazsa bir kısmını geri alarak, savaşın yarattığı ekonomik sıkıntıların toplumda dengeli ve adil ölçüde paylaşılmasını sağlamak⁵⁷ üzere bir kereye mahsus olağanüstü bir verginin toplanması kararlaştırılmıştır. Böylece, Varlık Vergisi Kanunu ile özellikle savaş döneminde ihtikâr yoluyla yüksek kazançlar sağlayanların vergilendirilmesi amaçlanıyordu. Nitekim 11 Kasım 1942 tarihinde, Varlık Vergisi Kanunu Meclis'te ittifakla kabul edildi ve yasanın uygulanmasına derhal başlandı.⁵⁸

Savaştan en büyük kârı sağlayan gruplardan birisi olan tacirler, tamamen olmamakla beraber, geniş ölçüde üç azınlık topluluğuna mensup, Rum, Yahudi ve Ermeni idiler.⁵⁹ Bu nedenle verginin bir diğer hedefi ile ilgili olarak Başvekil Saraçoğlu, CHP Meclis Grubu'nda şöyle söylemiştir: “Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.”⁶⁰

Varlık Vergisi Kanunu daha kabul edilmeden önce, Maliye Bakanlığı'ndan gelen bir talimat üzerine, kazanç yükümlüleri için *Müslüman (M)* ve *Gayrimüslim (G)* ayrımı yapılmak suretiyle cetveller hazırlandı.⁶¹ Daha sonra bu gruplara

⁵⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 367.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VI, Cilt 28, İçtima 4, Üçüncü İnikat, 11.11.1942, ss. 26-29.; Ulus (12.11.1942).

⁵⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 296.

⁶⁰ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar: 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 263; Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, ss. 385-387.

⁶¹ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, ss. 54-72. Faik Ökte o dönemde İstanbul Defterdarı olarak görev yapıyor ve İstanbul ilinde verginin uygulanmasını yönetiyordu.

Dönme (D) ve Ecnebi (E) grupları ilâve edildi.⁶² Kanuna göre, M (Müslümanlar) grubu ve E (Ecnebler) bu matrahın 1/8'ini, D (Dönmeler) grubu 1/4'ünü, G (Gayrimüslimler) grubu 1/2'sini vergi olarak ödeyeceklerdir.⁶³

Kimin ne kadar vergi ödeyeceğini tespit etmek üzere kurulan bağımsız komisyonlar 12 Kasım-17 Aralık 1942 tarihleri arasında yoğun bir faaliyete giriştiler. Bu komisyona Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (MEH, MİT) ve Emniyet teşkilâtı tarafından elde edilen veriler ulaştırıldı. Maliye Bakanlığı azınlıklarla ilgili bilgileri defterdarlıklardan istemeye başladı. Bu yoğun bilgi akışına vergi daireleri, bankalar, CHP il ve ilçe örgütlerinin raporları ve 'güvenilir' işadamlarından alınan istihbaratlar eklendi. Yoğun bir çalışmanın ardından Varlık Vergisi ile ilgili listeler İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a tasdik ettirildikten sonra Emniyet Müdürlüğü'ne gönderildi.

Varlık Vergisi Kanunu gereğince, komisyonlarca saptanan varlık vergisi yükümlüleri ve yükümlülük derecelerine ilişkin listeler, 17 Aralık 1942 tarihinde ilân ve tebliğ edilmiştir.⁶⁴ O dönemde İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, maliye müfettişleri tarafından savaş yıllarında elde edildiği saptanan kazanç ve servet üzerinden toplanan komisyonları, tamamen keyfî, takdirî ve tahminî olarak saptadıkları matrah üzerinden vergilendirdiklerini söylemektedir.⁶⁵

Varlık Vergisi'nin ilk ödeme süresi 4 Ocak 1942 akşamı son bulmuştur.⁶⁶ Bundan sonraki ödemeler cezalı olmuştur. 21 Ocak'ta verginin %2 cezalı ödeme süresi de sona ermiş,⁶⁷ bundan sonra hacizler başlamıştır. Borcunu ödeyemeyen yükümlülerin gayrimenkulleri (ev, bina, fabrika, arsa vs.) satışı çıkartılarak elde edilen gelire vergi borcu olarak el konulmaya başlamıştır. Bu hacizler ve elkoymalar sırasında polise oldukça iş düşmüş ve görevli memurların mükelleflerden gelebilecek saldırılara karşı güvenliklerini sağlamışlardır. Polis ayrıca vergileri toplamakla yükümlü görevlileri de özenle koruyordu. Örneğin Faik Ökte'nin çalışma odasının kapısında sürekli bir polis nöbet tutmakta ve Ökte kendisine gelebilecek bir saldırıya karşı silah taşımaktaydı. Bu kanunun uygulanması esnasında, gerek karşılaşılan problemler ve suiistimaller, gerekse de doğurduğu sonuçlar itibarıyla güvenlik kuvvetlerinin oldukça yoğun mesai yaptığı görülmektedir.

⁶² Ökte, *age.*, s. 85.

⁶³ Ökte, ss. 86-92.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1942.

⁶⁵ Ökte, ss. 86-92.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1943.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1943.

Varlık Vergisi tahsilâtının en ilginç boyutlarından biri, özellikle fevkalâde mükellefler için “Aşkale’ye yollanma” tehdidinin sürekli gündemde tutulmasıydı.⁶⁸ Çünkü Varlık Vergisi Kanunu’na göre, vergi borcunu ödemeyenler çalışma yükümlülüğü altında idiler. Bu nedenle verginin ilk ödeme süresi tamamlandıktan sonra, Ankara’dan gelen bir talimatla, yasanın kabulünden bir ay sonra, G grubundan olup da 50.000 TL’den yukarı borcu olanlar ve vergi borcunun %30’unu ödemeyenler arasından seçilecek olanların, kafiler halinde çalışma kamplarına sevk edilmeleri istenmiştir. Bu talimata göre G grubu yükümlülerin %90’ının çalışma kampına sevkı gerekiyordu.⁶⁹ Bunun üzerine hükümet 4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu’nun ilgili maddeleri hakkında bir talimatnâme hazırlayarak vergi borcunu bir ay içinde ödemeyen yükümlüleri, belli bir sıraya göre çalışma kamplarına göndermeyi kararlaştırmıştır.⁷⁰

Bu konudaki hazırlıklar da derhal tamamlanmıştır. Kamplara gönderilecekler “günde 250 kuruş yevmiye verilecek, bundan 60 kuruş vergi kesildikten sonra geriye kalan 190 kuruşun yarısı Varlık Vergisi, yarısı da iâşe bedeli olarak alıkonacaktır.”⁷¹

Gerek Varlık Vergisi yükümlülerinin tespit edilmesi ve vergilerin tahsil edilmesi gerekse vergisini ödemeyen mükelleflerin toplanması ve çalışma kamplarına sevkleri sırasında polise ve jandarmaya oldukça çok iş düşmüştür. Bu vergiyi ödememek için yurtdışına kaçanların takibi, bunalıma girip intihar edenlerin soruşturması, vergiden kaçmak için yasal olmayan yollara başvuranların tespit edilip adalet önüne çıkarılması güvenlik güçlerine düşen önemli görevler arasındaydı. Ökte’nin aktardığı bir olay mükelleflerle polis arasında adeta bir “kovalamaca” yaşandığını gösteriyordu:

“Dairede akşam yemeği yiyordum; kapıya diktüğümüz polis müsaade alıp gitmişti. Dışarıda lapa lapa kar yağıyordu. Odacının gaybubetinden istifade ederek yarı loş odaya bir gölge kaydı. Elim gayri ihtiyari gözde dolu olarak bulundurduğum tabancaya gitti. Ürüsüz elbisesi, tıraşsız yüzü, sapsarı benzine rağmen mükellefi derhal tanıdım.

-Bey iki gündür bir serseri gibi yaşıyorum. Polis peşimde. Teslim olacağım, fakat firar ettiğim için beni döverler diye korkuyorum!

-Korkma ben mani olurum...

⁶⁸ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 197.

⁶⁹ Ökte, *age.*, s. 149.

⁷⁰ Ökte, s. 224-227.

⁷¹ *Ulus*, 9 Ocak 1943.

Emniyet Müdürüne telefon ettim. Aranılan mükellefin az sonra kendisine uğrayacağını, memurlardan ürktüğünü, benim kendisine teminat verdiğimi söyledim. Bu arkadaş Aşkale'den sıhhatli, canlı, kanlı bir halde döndü ve hayatını yeniden tanzim etti. Bu korkunç hikâyeden kalan hatıra, rast geldiğimde dudaklarında beliren samimi bir tebessümdür.”⁷²

Çalışma yeri olarak Erzurum'un Aşkale ilçesi seçilmiş ve ilk katile için yerler hazırlanmıştır.⁷³ Bu sırada varlık vergisi borcunu hiç ödemeyenler arasından 2.057 kişilik bir grup, İstanbul Kadıköy Halkevi'nde kurulan toplama merkezine sevk edilmiştir.⁷⁴ Vali Lütü Kırdar ve Emniyet Müdür Vekili Muzaffer

⁷² Varlık Vergisi Kanunu'nu kabul edildiğinde İstanbul Emniyet Müdürü Nihat Halük Pepeyi idi. Kanunun uygulanması sırasında Halük Pepeyi'nin herhangi bir olumsuz girişimi olmadığı gibi azınlıklara son derece yardımcı olmuş ve görevlilerin mükelleflere kolaylık göstermesini sağlamıştır. Faik Ökte anılarında Pepeyi'den şöyle bahsetmektedir: “Beyoğlu'nun eğlence yerlerinde yaptığımız takip ve icra işlerinin ekserisinde Emniyet Müdürü Halük Pepeyi şefaatçi [aracı] olarak karşımıza çıkar, müddet ister, kolaylıklar beklerdi. Gong'ta yaptığımız icrada Pepeyi'nin bu şafaatı dostu Cevdet Kerim İncedayı için yaptığını anladık. İncedayı o zaman bekardı ve himayesi hasbi [bedava] idi.” Bkz. Ökte, *age.*, s. 173. Pepeyi'nin görev süresince Yahudi azınlıklarla ilgili yaşanan bazı olaylar uzun süre tartışma konusu olmuştur. Pepeyi göreve başladıktan kısa bir süre sonra Emniyet Umum Müdürlüğü Dördüncü Şube Müdürü (yabancılar ve azınlıklardan sorumlu şube) Salâhattin Korkud'la birlikte, İcra Vekilleri Heyeti'nin 6 Ocak 1943 tarihli kararıyla “Almanya ile Alman işgali altında bulunan memleketlere tetkik seyahati için gönderilmesine” ve kendilerine diplomatik pasaport verilmesine karar verilmiştir; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara], BCA.030.18.1.2/112-251/100.110.11, 6 Ocak 1943, 2/19825 sayılı belge. Nihat Halük Pepeyi ve Salâhattin Korkud 10 Ocak 1943 günü trenle Almanya'ya hareket etti. Her ne kadar İcra Vekilleri Heyeti kararnameğinde Nihat Halük Pepeyi ile Salâhattin Korkud'un Almanya gezilerinden “meslekî tetkik” olarak söz ediliyorsa da basına göre Pepeyi, Talat Paşa'nın kemiklerini yurda geçirecek heyetin başkanı olarak Almanya'ya gitmişti. Bkz. “Talat Paşanın kemikleri 15 Şubatta memleketimize getirilmiş olacak”, *Haber Akşam Postası*, 8 Şubat 1943. Bu iddianın yanı sıra Pepeyi'nin tabutluklar olarak bilinen ve özellikle Türkçülük-Turancılık davasında sorgu hücrelerinde kullanıldığı iddia edilen işkence usullerini Türkiye'ye getirmek üzere Almanya'ya gittiği de ileri sürülen iddialar arasındadır. Bkz. Reha Oğuz Türkan, *Tabutluktan Gürbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, ss. 66-67. Pepeyi'nin Almanya ziyareti ile ilgili en ilginç iddia ise, İstanbullu Yahudiler arasında yayılan bir söylentidir. Buna göre bu ziyaretin tek amacı insan yakma fırınlarını yerinde inceleyip benzeri bir tesisi Türkiye'de kurmaktır. Otuzlu, kırklı yıllarda ciddi bir Yahudi nüfusunun yaşadığı Balat'ta, ekmeç fırını olarak inşa edildiği söylenen ancak hiçbir zaman üretime geçmeyen bacalı bir bina, Balatlı Yahudiler tarafından “Los Ornos de Balat” (Balat Fırınları) olarak anılacaktır. Bkz. Eli Şaul, “Tres tristes datas en la historia de los Judios de Turkia”, *Los Muestras*, Haziran 1994, s.10. İkinci Dünya Savaşı süresince Nihat Pepeyi'den başka isimler de İstanbul Emniyet Müdürü olarak görev yapmıştır. Savaş başladığında Emniyet Müdürü Muzaffer Akalın idi. Akalın 21.04.1941 tarihinde bu görevi O. Selâhattin Korkud'a, o da yaklaşık 5 ay sonra görevi Kamuran Çuhruk'a devretmiştir. Çuhruk'tan bu görevi devralan Haluk Nihat Pepeyi 18 Kasım 1942-4 Eylül 1943 tarihleri arasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü görevinde bulundu. Pepeyi'den sonra Emniyet Müdürlüğüne getirilen Ahmet Demir bu görevini 14 Ağustos 1947 tarihine kadar sürdürdü. Bkz. “Eski Müdürlüğümüz”, <http://www.icm.gov.tr/icm/?m=1&s=97&idno=30>, 6.11.2007. İstanbul Emniyet Müdürlüğü İnternet Sitesi.

⁷³ *Ulus*, 28 Ocak 1943.

⁷⁴ *Tan*, 20 Ocak 1943, toplama merkezine ilk etapta 300 kişi getirilmiştir. *Tan*, 23 Ocak 1943.

Akalın'ın⁷⁵ çabaları sonucu birinci kafiye yolcuları Moda otellerinde toplanmıştı. Daha sonraki süreçte toplama merkezlerine getirilen yükümlülerin sıkıntı çekmemesi ve rencide edilmemesi için dönemin Maliye Vekili Fuad Ağralı çok titiz davranmış ve sevk işlerinin aksamadan yürütülmesi için İstanbul Emniyet Müdür Muavini Ahmet Demir'i sorumlu tayin etmiştir.

Borcunu ödemeyen ve Aşkale'ye sevk edilecek yükümlülerden bazıları çalışma yerine gitmemek için yurt dışına kaçmışlar,⁷⁶ bazıları da kaçmak isterken yakalanmıştır.⁷⁷ Vergiyi ödeyemeyeceklerini anlayan bazı mükellefler ise intihar etmiştir.⁷⁸ Yükümlüler arasında daha toplama kampında iken borcunu ödeyenlerden serbest bırakılanlar da olmuştur.

Kendilerine tahakkuk ettirilen Varlık vergisini ödemeyen ve tümü İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan 32 kişilik ilk kafiye 27 Ocak'ta trenle İstanbul'dan Aşkale'ye doğru yola çıkmıştır.⁷⁹ Basında daha 10 bin kişinin sevk edileceği haberleri yer almıştır.⁸⁰ Bundan sonra, İstanbul'dan ard arda kafiyeleler Aşkale'ye hareket edecek, bir yandan da yeni sevk için yükümlüler toplama merkezlerine getirileceklerdir.⁸¹ Hacizlerin de devam ettiği yaz aylarında Aşkale'ye getirilenlerin toplamı 600'ü bulmamıştır.⁸² Aşkale'ye sevk edilenlerin adları ve borç miktarları basında ilân edilmekteydi.

Vergiyi ödemeyenlerin çalışma kamplarına sevk edilmesi esnasında da kolluk kuvvetleri yoğun bir çaba sarf etmişler, yükümlülerin Haydarpaşa garında bir düzen içerisinde trenlere bindirilmesi, firarların önlenmesi, kargaşaya meydan verilmemesi ve yükümlülerin önce Erzurum'a oradan da Aşkale'ye güvenli bir şekilde ulaşımının temin edilmesi için yükümlülere nezaret etmişlerdir.⁸³ İlk kafiye İstanbul'dan Aşkale'ye getiren polisler, mükellefleri sıraya geçirdikten

⁷⁵ O sırada Emniyet Müdürü H. Nihat Pepeyi Almanya gezisinde bulunduğu için yerine daha önce İstanbul emniyet müdürlüğü yapmış olan Çorum Valisi Muzaffer Akalın vekâlet etmektedir.

⁷⁶ Ökte, *agg.*, s. 237.

⁷⁷ *Tan*, 27 Ocak 1943, gazetede bu sayı 20 olarak verilmektedir.

⁷⁸ Pamir Bezmen, "İkinci Harb-i Umumi III (1944) ve Şarlo", <http://www2.raksnet.com.tr/trompe/9803/pbezmen.html>, 7.4.1999, s. 4.

⁷⁹ *Ulus*, 29 Ocak 1943, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1943.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1943.

⁸¹ İstanbul'dan Aşkale'ye gelenlerin sayısı 410'u bulmuştur. Bunlar İran-Trabzon transit yolunda kar temizlemiş, ay sonundan sonra da Erzurum-Sivas yolunda toprak kazıp, taş kırmışlardır. *Ulus*, 6 Nisan 1943.

⁸² *Tan*, 5 Haziran 1943, 8 Haziran 1943, ve 17 Haziran 1943.

⁸³ Şose ve Köprüler Kanununa göre, yollarda bedenen çalışacak ameleli çalışma yerine götürmek jandarmaya verilmiş bir görevdi. Bkz. Alyot, *agg.*, s. 969. Varlık Vergisi kanunu ile bu görev yine kolluk kuvvetlerine verilmiştir.

sonra yol işlerinde çalıştıran fen memuruna teslim ettiler. Bundan sonra mükellefler bir jandarma müfrezesi kontrolünde, ikişer ikişer sıraya girerek kendilerine tahsis edilen yerlere yerleştirildiler. Kimisi şehir merkezinde kaldı, kimisi Aşkale'ye, kimisi köylere gönderildi. 5'er 6'şar kişilik çalışma gruplarına ayrıldılar. Ancak kolluk kuvvetlerinin görevi bununla bitmemiş, yükümlülerin Aşkale'de kontrol altında tutulması, firarların, intiharların ve suiistimallerin önlenmesi için 24 saat görev yapmıştır. Kolluk kuvvetlerinin özverili çabalarına karşın yükümlülere karşı sert davranıldığı ve dayak atıldığı iddia edilmiş, Aşkale için Nazi toplama kampı benzetmesi yapılmıştır.⁸⁴ Her ne kadar bazı insanî trajediler yaşandıysa da Aşkale'yi bir toplama veya işkence kampına benzetmek abartılı bir tanımlamadır. Örneğin Aşkale'ye sürgün giden bir Yahudi işadamı karısına gönderdiği 5 Temmuz 1943 tarihli mektubunda şunları söylemektedir: "Nerdeyse hiç kontrol edilmiyoruz. Aşkale-Sivas tren hatında soru soran tek bir polis var. Açık göz olmaya gör, kaçman zor değil! Üç aydır yoklama bile yapılmıyor. Ama yine de kimsenin kaçmaya niyeti de cesareti de yok."⁸⁵

Çalışma mükellefiyetinin uygulandığı yerlerdeki yaşam şartları konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ökte'ye göre; "çalışma kampındaki hayat, zannedildiği gibi meşakkatli ve güç olmamıştır. Aşkale'ye gidenler iklim dolayısıyla senenin mühim bir kısmını evlerinde, kahvehanelerde tavlama, iskambil oynamakla geçirmişlerdir. Mütemadi tazyiklere rağmen, alakadarlar hususi havale yolu ile oraya para getirtmek ve rahat yaşamak yolunu bulmuşlardır. O kadar ki bu seyahat şehir hayatı ve ticari mücadeleler dolayısıyla bozulan sıhhatlerini düzeltmiş, gidenler-ailelerini şaşırtacak kadar kanlı, canlı, neşeli olarak geri gelmişlerdir."⁸⁶ Ayrıca buraya gönderilen azınlık mükelleflerin kendilerini soğuktan koruyacak giyecekleri olduğu, yerleştirildikleri Pınakkabin köyünde kiraladıkları evlerde yapı kalkanları, kiraladıkları atlarla Aşkale'ye gidip geldikleri, ceplerinde çok para olduğu için köylülerden yiyecek satın aldıkları, sofralarından et ve tavuğun eksik olmadığı, çok fazla eziyet ve cefa çekmedikleri ileri sürülen görüşler arasındadır.⁸⁷

Rıfat N. Bali'ye göre ise tam tersi bir durum vardır; Bali manzarayı şu şekilde resmeder:

⁸⁴ Pamir Bezmen, *agm.*, s. 4.

⁸⁵ Nurten Yalçın, "Varlık Vergisi'nden 57 yıl sonra Aşkale'den mektup var!", *Popüler Tarih*, Sayı 7, Aralık 2000, s. 64.

⁸⁶ Ökte, *agm.*, s. 159. Ancak Ökte tümü İstanbullu toplam 21 kişinin çalışma yerinde öldüğünü belirtmektedir.

⁸⁷ Haşim Söylemez, "Aşkale'de rahat ettiler", *Aksiyon*, Sayı 264, 25.12.1999.

“Aşkale, Kop Dağları, Karabik, Çiçekli ve Erzurum’a gönderilen gayrimüslimlerin çalışma koşulları son derece ağırdı. Erzurum’daki koşullar diğer yerlere göre nispeten daha iyi idi. Hasta, sağlıklı, genç yaşlı, herkes zorunlu çalışmaya tabi tutuldu. Çalışma saatleri 07.00 ile 17.00 arasıydı. Kışın yolları kardan temizlediler, yaz aylarında yol inşa ettiler. Çalışma yerlerine gelmek için üç saat yaya yürümek gerekiyordu. Yürüyemeyenler paylarına düşen günlük ekmekten mahrum kalıyorlardı. Tıbbi yardım bulmak çok zor olup ancak bedeli karşılığında temin edilebiliyordu. Kanuna göre günde 95 kuruş yevmiye almaları gerekirken uygulamada kendilerine sadece kuru ekmek verildi... Erzurum’da bulunan mükellefler bir odada elli kişi yaşamak zorunda kaldılar. Başka yerlerdeki kamplarda mükellefler, pis kahvehanelerde veya hayvanların bulunduğu ahırlarda kaldılar...”⁸⁸

Bu arada resmi yazışmalardan, yükümlülerin kolluk kuvvetlerine zorluk çıkardıkları ve yerli halkı rahatsız edici davranışlarda buldukları anlaşılmaktadır. Dâhiliye Vekâleti, 1943 yılının Temmuz ayının ilk günlerinde Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, çalışma mükelleflerinin Erzurum’daki ikametleri sırasında gelişen olaylar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Erzurum Valiliğinden alınan ve vekâletlerine de yazıldığı anlaşılan (...) yazıda; vilâyet merkezinde Varlık Vergisi mükelleflerinden iki mektebe yerleştirilmiş 560 kişi olup, bunların çalıştırılmalarından ve içlerinde işlerini temin maksadı ile dışarı çıkanların mahalle aralarında dağılarak, kadınlara sarkıntılık ettiklerinden, polis memuru ile inzibat altına alınmışlarsa da, bu vaziyetin devamına imkân olmadığından bahisle, bu duruma nihayet verilmesi için 150 çadıra ihtiyaç olup, şimdilik acilen 70 çadırın gönderilmesi istenmektedir.

Malumu devletleri olduğu üzere, Varlık Vergisi mükelleflerinin şehir içinde ikamet ettirilmeyerek şehir dışında tesis edilecek kamplarda çalıştırılmaları esastır. Bunların şehir içinde bulunmaları, yalnız şehrin asayışı noktasında değil, orada askeri garnizon bulunması itibarı ile emniyet bakımından da mahzurludur. Bu adamların şehirde polis kuvveti ile dâimi nezaret ve murakabe altında bulundurulmaları da imkânsızdır.

Yukarıdaki sebeplere binaen, vilayette istenilen çadırların bir an evvel temin ve irsali ile mezkûr mükelleflerin şehir haricinde iş kamplarına gönderilmelerine emir ve müsaade buyrulmasını saygılarımla rica ederim.”⁸⁹

⁸⁸ Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, s. 458-459.

⁸⁹ BC-1. 87117-89.590.12. Tarih 2.7.1943. Cemil Koçak, “Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge, Varlık Vergisine Tepkiler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 122, 12 Şubat 2004, s. 24. Bu yazı, Dâhiliye

Varlık Vergisi daha birinci yılını doldurmaya fırsat kalmadan, verginin tasfiyesi yolunda bir adım atılmış ve yasal değişiklik yoluna gidilmiştir. Çalışma yükümlülüğü uygulaması Varlık Vergisinin tasfiyesine az bir süre kala, 1943 yılının Eylül ayına doğru gevşetilerek, Aşkale'deki yükümlülerin bir kısmı Eskişehir/Sivrihisar'a getirilmiş ve daha sonra da, yükümlülerin ailelerinin yanına dönebilecekleri ve kendi işlerinde çalışarak borçlarını ödeyecekleri haberi basında yer almıştır.⁹⁰ 1942 yılının Kasım ayında yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu, yaklaşık olarak 16 aylık bir uygulamadan sonra, 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı kanunla tamamen kaldırılmıştır. Bu uygulama ile hedeflenen verginin yaklaşık yüzde 74.39'u tahsil edilmiş ve yaklaşık 109.984.481 TL'lik kısmı affedilmiştir.⁹¹

Varlık Vergisi uygulaması ülkedeki azınlıkların hükûmete ve kolluk güçlerine karşı olumsuz bir tavır almasına yol açmış, vergilerin tahsil edilmesi ve vergisini vermeyenlerin kolluk gücü zoruyla çalışma kamplarına gönderilmesi, güvenlik güçlerinin çoğu zaman bu uygulamanın sorumlusu imiş gibi algılanmasına yol açmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye'nin savaşa girmemesine rağmen her an savaşa dahil olma olasılığı ile, hem yönetim kademesinde hem de halk tabanında savaş ekonomisinin koşullarının tüm ağırlığıyla yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu ağır şartların ve halkın günlük yaşamında çektiği sıkıntıların, doğrudan veya dolaylı olarak halkın sosyal yapısını, fert-devlet ilişkilerini ve iç güvenlik olgusunu etkilediği görülmektedir. Bu genel çerçeve içerisinde savaşın hemen her sahada getirdiği olumsuz tablonun ülkede yaşayan azınlıkları da etkisi altına aldığı kolayca gözlemlenmektedir. Savaşın gidişatına göre azınlıklar çeşitli uygulamalara maruz bırakılmışlar, bazen ekonomik bazen de siyasi kaygılarla hareket eden hükûmet yetkilileri azınlıklarla ilgili farklı politikalar gütmüşlerdir. Bugün bile tartışma konusu olan bazı uygulamalar, savaşın getirdiği olağanüstü koşullar göz önüne alındığında yetkililerce çok makul uygulamalar olarak algılanmıştır.

Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü (6. Şube/Dosya:41541-42 ve sayı:30816) antetlidir ve Başvekâlet'te 3 Temmuz tarihinde kayda geçirilmiştir.

⁹⁰ *Ulus*, 3 Aralık 1943, ve "Varlık Vergisi borçlarını çalışarak ödemeleri için Aşkale'ye gidenler serbest bırakılıyor." *Tan*, 3 Aralık 1943. "Aşkale'den dönenler birkaç gün sonra İstanbul'a varmışlardır." *Tan*, 7 Aralık 1943.

⁹¹ Ökte, *age.*, s. 54. ; *Ulus*, 16 Mart 1944.

Bu uygulamalar içerisinde en fazla tartışılan konulardan birisi Varlık Vergisi uygulaması olmuş ve bu uygulama süresinde güvenlik güçleri oldukça yoğun bir mesai sarf etmiştir. Güvenlik güçlerinin yakından takip ettikleri bir diğer husus ise azınlıklara özellikle de Yahudilere karşı gelişebilecek saldırılara karşı tedbir almak olmuştur. Çünkü savaşın gidişatına bağlı olarak Yahudi azınlığa karşı sataşmaların ve hatta saldırıların meydana geldiği görülmektedir. Bu çerçevede Yahudileri Türkçe konuşmaya ve yazmaya zorlayan propaganda faaliyetleri ve çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan Yahudi azınlığa karşı takınılan olumsuz tavır örnek olarak verilebilir. Bu olumsuz tavır almada basın da büyük rol oynadığı görülmektedir. Toplumda “sevimsiz Yahudi” imajının artmasında, Nazi propagandasının etkisinin yanı sıra basın organlarında yer alan yazı, haber ve karikatürlerin büyük rol oynadığı söylenebilir.

Hükümetin ve basının tutumlarından kaynaklanan bu olayların yanı sıra azınlıkların birçok casusluk, asayiş ve siyasi olaylara da karıştığı ve savaşın gidişatına göre politika geliştirdikleri görülmektedir.

Emniyet Teşkilâtı az sayıdaki polis ile savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara karşı, savaş boyunca ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması için çaba göstermiştir. Bu bağlamda polis, ülkedeki azınlıkların faaliyetlerini yakından takip etmiş, onların iç güvenliği etkileyecek veya uluslararası arenada ülkeyi sıkıntıya sokabilecek herhangi bir olaya meydan vermemek için azami gayret göstermiştir. Azınlıkların zararlı ve asayişe müessir oluşumların içinde yer almaması ve yasal olmayan işlere girişmemesi için onları yakından takip etmiştir.

Polis bu çabasında sadece ülkede yerleşik azınlıkları değil dışarıdan gelen Yahudi unsurları da yakından takip etmiştir. Nazi baskısından kaçan Yahudilerin Türkiye’ye sığınması, sonuçları ve tesirleri itibarıyla azınlıklar üzerinde derin izler bırakmıştır. Nazi baskısından kaçıp Türkiye’ye gelen Yahudilere her türlü kolaylığın gösterilmesinin yanı sıra, bu kişiler yasadışı faaliyetlere ve casusluk olaylarına karşı yakından takip edilmiştir. Polis bu duyarlılığını aynı şekilde onlara karşı yapılabilecek bir saldırıyı bertaraf etmek için de göstermiştir. Ayrıca güvenlik güçleri bu “insan trafiği” içerisinde güvenliği sağlamak ve ülke aleyhine olabilecek olayların önüne geçmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

- AKAR, Rıdvan (2000). *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul.
- AKTAR, Ayhan (2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- ALYOT, Halim (1947). *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara.
- BALCIOĞLU, Mustafa, İbrahim KURTCEBE (1991). *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara.
- Aşkale'den dönenler birkaç gün sonra İstanbul'a varmışlardır (1943). *Tan*, 7 Aralık.
- BALİ, Rifat N. (1998). II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de azınlıklar: "Yirmi Kur'a İhtiyatlar" Olayı, *Tarih ve Toplum*, Sayı 179, Kasım.
- BALİ, Rifat N. (2001). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BARUTÇU, Faik Ahmet (1977). *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara], 87117-89.590.12; 030.18.1.2/112-251/100.110.11.
- BEZMEN, Pamir (1999) (Çevrimiçi) İkinci Harb-i Umumi III (1944) ve Şarlo, <http://www2.raksnet.com.tr/trompe/9803/pbezmen.html>, 7.4.1999.
- Cumhuriyet* (1942). 31 Ağustos, 18 Aralık, (1943). 5 Ocak, 21 Ocak, 28 Ocak, 29 Ocak.
- DANACIOĞLU, Esra (1997). "Unutulmuş Bir Trajedi: Karadeniz'de Batırılan Mefkûre-I", *Toplumsal Tarih*, Sayı 44, Ağustos.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivleri* [EGMA, Ankara]; D[osya].12241-15, K[arteks]. 34935; D.12241-4, K.42163; D.12432-5; D.12521-5, K.16790; D.12521-6, K.18750; D.12521-9, K.21385; D.12521-10, K.21423; D.12521-15, K.43567, D.12521-17, K.4615; D.12521-18, D. 11312-14, K.511; D.11311-21, D.11215-1, K.56857; D.11215-4.
- GLASNECK, Johannes (1999). *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çev. Arif GELEN, Onur Yayıncılık, Ankara.
- GÖKTÜRK, Akşit (1981). Çağdaş Uygarlığın Türkçesi, *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Topluçalışım, 17-18 Ocak 1981 Bildiriler-Toplugoğüşmeler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜVEN, Dilek (2005). *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HACALOĞLU, A. Hilmi (2001). "Alman Hocaların Türkiye Macerası", *Popüler Tarih*, Sayı 8, Ocak.
- Eski Müdürlerimiz, <http://www.iem.gov.tr/iem/?m=1&s=97&idno=30> [İstanbul Emniyet Müdürlüğü Web Sitesi].
- KARABEKİR, Kazım (1995). *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK, Cemil (2004). Varlık Vergisi üzerine Birkaç Belge, Varlık Vergisine Tepkiler, *Toplumsal Tarih*, Sayı 122, 12 Şubat.
- KOÇAK, Cemil (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Alemdar (1987). Anadolu Ajansına Alman Baskısı, *Tarih ve Toplum*, Cilt VII, Sayı 37, Ocak.
- LEWIS, Bernard (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MALLET, Laurent (1996). Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948), *Tarih ve Toplum*, Sayı 34, Ekim 1996.

- OFER, Dalia (1990). *Escaping the Holocaust; Illegal Immigration to the Land of Israel 1939–1944*, Oxford, Oxford University Press.
- OKUTAN, Çağatay M. (2004). *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ORTAC, Yusuf Ziya (1940). Hırsız Var, *Akbaba*, 7 II. Teşrin.
- ÖKTE, Faik (1951). *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- “Rıfat N. Bali-Ahmet Eken-Ümit Bayazoğlu Söyleşisi” (2000). *Roll Dergisi*, Eylül-Ekim.
- SÖYLEMEZ, Haşim (1999). Aşkale’de rahat etiler, *Aksiyon*, Sayı 264, 25 Aralık.
- ŞAHİN, Eyüp (2004). *Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları No. 371, Ankara.
- ŞAUL, Eli (1994). “Tres tristes datas en la historia de los Judios de Turkia”, *Los Muestrros*, Haziran 1994.
- Tan* (1943). 20 Ocak, 27 Ocak, 28 Ocak, 5 Haziran, 8 Haziran, 17 Haziran, 3 Aralık, 7 Aralık.
- Tasvir-i Efkâr* (1942). 1 Eylül, 9 Eylül.
- Talat Paşanın kemikleri 15 Şubatta memleketimize getirilmiş olacak (1943). *Haber Akşam Postası*, 8 Şubat.
- Türkiye Yahudileri: 500 yıllık Geçmiş (2003). *Görüş*, TÜSİAD Yayınları, Sayı 56, Eylül-Ekim.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1942). Devre VI, Cilt 24, 20 Nisan.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1942). Dönem VI, Cilt 28, İçtima 4, Üçüncü İnikat, 11 Kasım.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz (1975). *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ulus* (1942). 12 Aralık, (1943). 9 Ocak, 29 Ocak, 6 Nisan, 3 Aralık (1944). 16 Mart.
- URAN, Hilmi (1959). *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- YALÇIN, Nurten (2000). Varlık Vergisi’nden 57 yıl sonra Aşkale’den mektup var!, *Popüler Tarih*, Sayı 7, Aralık.
- Varlık Vergisi borçlarını çalışarak ödemeleri için Aşkale’ye gidenler serbest bırakılıyor (1943). *Tan*, 3 Aralık.